

PAVEL BALCÁREK

KONGREGACE PRO ŠÍŘENÍ VÍRY V DOBĚ TŘICETILETÉ VÁLKY (JEJÍ PŮSOBNOST, ORGANIZACE, CHOD KANCELÁŘE A ARCHIV)

Svatá Kongregace pro šíření víry – Sacra Congregatio de Propaganda fide (dále jen Kongregace) – byla založena papežem Řehořem XV. (1621–1623) z rodu Ludovisi 6. 1. 1622.¹ Měla za úkol projednávat všechny záležitosti spojené s christianizací pohanských a rekatolizací protestantských zemí v tehdejší známém světě v duchu tridentského koncilu. O založení podobné kongregace se snažili již papež Sixtus V. (1585–1590) i papež Kliment VIII. (1592–1605). Velkým podporovatelem misí do pohanských zemí byl zejména papež Pavel V. (1605–1621). Všechny tyto kongregace reagovaly především na postupující reformaci v Evropě, ale i na nejednotnost a nutnost koordinace misí církevních řádů při christianizaci pohanských zemí, v níž měli hlavní slovo ve službách Španělska, Portugalska a Říma zejména jezuité a v době třicetileté války těž kapucíni.²

Veliké naděje na rekatolizaci protestantské Evropy představovalo pro římskou kurii vítězství katolických zbraní na Bílé hoře, spojené s porážkou českého stavovského povstání i další úspěchy císařských a španělských vojsk v Říši.³ Katolické císařství bylo zachráněno, protestantská Unie v Říši rozpuštěna, což vše bylo signálem k zahájení císařem prováděné rekatolizace (protireformace) na

¹ Příspěvek vznikl přepracováním přednášky na toto téma, kterou jsem zařadil do svého přednáškového cyklu z novodobé diplomatiky pro studenty archivnictví Filozofické fakulty Palackého univerzity v Olomouci v letech 1993–2000. Těmito přednáškami včetně seminářů jsem navázal na pedagogické působení v Olomouci při výuce archivářů doc. PhDr. Vladimíra Vašků, CSc. Rád bych proto tento příspěvek věnoval k jeho letošnímu životnímu jubileu. Vychází zejména ze studie, jejímž autorem je T ü c h l e , Hermann: *Die Protokolle der Propaganda Kongregation zu deutschen Angelegenheiten 1622–1649*. Paderborn 1962, s. 417 (dále T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*).

² Nejvýznamnějším dílem pro tuto problematiku je práce, jejímž autorem je P a s t o r , Ludwig von: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreissigjährigen Krieges*, zejména sv. XII. (Leo XI. und Paul V. /1605–1621/), Freiburg im Breisgau 1927, s. 698 a sv. XIII/1–2 (*Gregor XV. und Urban VIII. /1621–1644/*), Freiburg im Breisgau 1928–1929, s. 1057 (dále P a s t o r , L. v.: *Geschichte*).

³ Z četných prací na toto téma srov. např. P o l i š e n s k ý , Josef: *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*. Praha 1970, zejména s. 127–134.

území od Čech, Moravy a Slezska přes rakouské země až po Grisonsko (Graubünden).⁴ Tato vítězství Habsburků vytvořila zcela novou situaci, v níž se mohla svrchovaně ujmout iniciativy po boku císaře římská kurie. V Římě převládlo pevně přesvědčení, že přišla hodina, kdy všechny tyto akce by měly být doprovázeny též duchovně-náboženskými prostředky.⁵ Vystihuje to mj. též instrukce pro nového vyslance římské kurie na císařském dvoře ve Vídni nuncia Carlo Caraffu ze 14. 4. 1621. Ta za hlavní úkol považuje rozšíření katolického „religionu“ a provedení morální obrody katolické církve co nejpřísnějším vynucováním dodržování usnesení tridentského koncilu.⁶ Kongregace si rozdělila svět – „totius orbis terrarum“ – na 13 provincií. Svěřila je do kompetencí jednotlivých nunciů, resp. patriarchálních vikářů, nad nimiž vykonávalo dozor a koordináční působnost 13 kardinálů Kongregace. Osm těchto provincií bylo vyloženě evropských, další dvě byly mateřskými zeměmi Španělska a Portugalska, největších kolonizačních mocností tehdejší doby (které si do této doby svět rozdělovaly do dvou sfér vlivu); jenom tři zahrnovaly vyloženě mimoevropské země. Ani v tomto případě se však nejednalo o čistě pohanské země. Šlo o Malou Asii, přední Orient až po hranice s Indií a Afrikou s egyptskými Kopty a křesťany v Habeši (až po novém rozdělení těchto provincií – sfér vlivu – v roce 1657 za papeže Alexandra VII. je v portugalské zóně jmenována také Čína a Japonsko).⁷

Kongregace požadovala na svém prvním zasedání 14. 1. 1622 od všech nunciů, aby jí podali zprávu o stavu katolického náboženství v jim svěřených zemích, resp. provinciích – včetně návrhů na rozšíření katolického náboženství. Požadovala též od generálů jednotlivých řeholních řádů zprávu o jejich dosavadní misijní činnosti v kacířských a pohanských zemích. Ve zvacím dopise kardinálům pro první zasedání Kongregace figurovaly mezi předními úkoly především ochrana národů ještě úplně nezasažených reformací a rozmnožení dalších úspěchů při obracení kacířů na katolickou víru. Mise mezi pohany stála v tomto období zatím ještě na druhém místě.⁸ Zprávy, které se týkají rekatolizace českých zemí v letech 1622–1624, zasílané nunciem Caraffou Kongregaci v Římě, byly vzorně vydány Hynkem Kollmannem a z jeho pozůstalosti Antonínem Haasem, takže je máme dnes k dispozici.⁹ Jsou dílem ostatně i pražského

4 Srov. též G i n d e l y , Anton: *Geschichte des Dreissigjährigen Krieges* 2. Die Strafedkrete Ferdinands II. und der Pflälzische Krieg. Prag 1880, s. 106–155 aj.

5 Srov. P a s t o r , L. v.: *Die Geschichte*, sv. XIII-1, s. 222–224 aj., dále T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 1–2.

6 Vydal ji J a i t n e r , Klaus in: *Hauptinstruktionen Gregors XV. Für die Nuntien und Gesandten an den Europäischen Fürstenhöfen 1621–1623*. 2 sv., in: Auftrag des Deutschen Historischen Instituts in Rom. Max Niemayer Verlag Tübingen 1997, s. 602–624. Srov. též B a l c á r e k , Pavel: *Z korespondence Carla Caraffy, nucia na císařském dvoře v letech 1621–1628*. In: *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 33–44.

7 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 2–3.

8 Tamtéž, s. 2–3.

9 Srov. K o l l m a n n , Hynek: *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia*. Prodromus. Praha 1930. T ý ž : *Acta Sacrae Congregatio-*

arcibiskupa a kardinála Arnošta Harracha a horlivého olomouckého biskupa a kardinála Františka z Ditrichštejna.¹⁰

Papež Řehoř XV. stanovil za členy Kongregace na počátku její působnosti 13 kardinálů. Významnější a složitější záležitosti si vyhradil, že bude řešit s římskou kurií sám. Tento stav se změnil radikálně až za papeže Inocence X. v roce 1645, kdy byly pracovní povinnosti členů Kongregace nově rozděleny. Bylo stanoveno (3. 7. 1645), že se jednání Kongregace může účastnit i více kardinálů než 13, zvláště pokud půjde o mimoitalské kardinály, kteří by se nacházeli v době zasedání Kongregace v Římě. Tak např. v letech 1637–1644 se dosti pravidelně zúčastňoval jednání Kongregace pražský arcibiskup a kardinál Arnošt Harrach, v letech 1635–1636 též kardinál de Richelieu.¹¹

V čele Kongregace stál prefekt, i když titul se objevuje až několik let po založení Kongregace. Podepisoval originální listy Kongregace a pečetil je. Po děkanovi kardinálovi Sauliusovi († 1623) zastával tento úřad již od roku 1622 kardinál-nepot Ludovico Ludovisi, a to až do roku 1631.¹² Po něm zastával tento úřad nepot papeže Urbana VIII. z rodu Barberini – kardinál Francesco Barberini.¹³ V době jeho často se opakující nepřítomnosti v Římě jej zastupoval papežův bratr, kardinál kapucín – Antonio Barberini, nazývaný podle svého titulárního kostela v Římě sv. Onofriem.¹⁴ Od počátku náleželi ke kanceláři Kongregace též dva preláti a sekretáři. Preláti se často střídali, někteří byli jmenováni např. nuncii, resp. byli činní i v dalších kongregacích nebo soudních dvorech římské kurie. Většina z nich se stala kardinály a znovu se potom objevila z titulu této své hodnosti v Kongregaci. Od roku 1630 je mezi preláty – církevními hodnostáři Kongregace – uváděn i „assessor“ (přisedící) sv. Officia kurie. Mezi preláty Kongregace byl v jejich počátcích (v letech 1622–1629) také karmelitán Dominicus a Scala (a Jesu Maria), jenž náležel od bitvy na Bílé hoře k nejnadšenějším stou-

nis de Propaganda fide... I/1, 1622–1623. Praha 1923. H a a s , Antonín: Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide...I/2, 1623–1625. Praha 1954 (vydáno z pozůstalosti H. Kollmanna).

10 Srov. B a l c á r e k , P.: *Z korespondence Carla Caraffy*, s. 36–37. T ý ž : *Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636)*. Kroměříž 1990, s. 57–59.

11 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 2–3. Řada neznámých listů kardinála Harracha z jeho pobytů v Římě je dochována např. v Bibliotheca Apostolica Vaticana (BAV), fond Vat.lat., rkp. č. 13.507.

12 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 3. O Ludovico Ludovisim srov. též J a i t n e r , K. In: *Hauptinstruktionen Gregors XV.*, sv. I. Tübingen 1997, s. 461 aj.

13 O Francesco Barberinim srov. obšírné heslo: Barberini, Francesco. In: *Dizionario biografico degli Italiani. Istituto della Enciclopedia Italiana* 6, Roma 1964, s. 172–176. Srov. též P a s t o r , L. v.: *Die Geschichte*, XIII–1, s. 42–45. Jak Ludovisi, tak Francesco Barberini zastávali též nejdůležitější funkci u římské kurie, funkci předsedy Státního sekretariátu (Segretaria di stato).

14 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 3.

pencům vysokých ideálů Kongregace, pro níž získával (až do svého odchodu do Vídně) v širokých kruzích sympatie i bohaté dary.¹⁵

Technicko-organizační zázemí Kongregace obstarával sekretář. Bylo opravdu velkým štěstím pro Kongregaci, že získala poměrně rychle pro tento úřad tak vhodného muže, jenž svou funkci zastával úspěšně po celých 27 let. Byl jím právník Francesco Ingoli, kněz z Ravenny. Tvář, formát a tradici dávali Kongregaci většinou již starší kardinálové, její „bezbrhé“ nasazení však bylo dílem jejího sekretáře.¹⁶ Ingoli si s velkým taktem vydobyl a zachoval přízeň tří papežů. Vliv měl i mimo Kongregaci. Mnohé obtížnější záležitosti byly přednášeny jemu a až potom příslušným referentům, např. též záležitosti piaristů na Moravě.¹⁷ Zvláštního agenta – úředníka – měla Kongregace již od dubna 1622 pro správu financí (Achila Venezia, kanovníka kostela sv. Mikuláše v Římě), jenž měl k ruce účetního – laika (Rodolfa Ghirlandaria z Florencie). Pro ověřování dekretů měla Kongregace notáře (v lednu 1624 to byl např. notář apoštolské komory Domenico Fenthia). V roce 1626 zaměstnávala Kongregace též protonotáře k registování i projednávání příšlých zpráv o mučednících pro víru aj. (byl jím Pietro Sanesio). Pro vyřizování četných soudních záležitostí zaměstnávala Kongregace již v roce 1623 soudce. Krátký čas vykonával tento úřad též kardinál-nepot Ludovisi (po dlouhou dobu fungoval jako soudce od roku 1638 Girolamo Lunurio). Archiv Kongregace spravoval (poprvé je archiv zmiňován v roce 1629) osobně sekretář Ignoli. Urban VIII. původně určil pro umístění archivu jeden sál pod vatikánskou knihovnou.¹⁸

V zakládací bule Kongregace z 6. 1. 1622 Řehoř XV. stanovil, že její zasedání se mají konat každý měsíc v papežském paláci a dvakrát měsíčně v domě děkana Kongregace. Již na prvním zasedání Kongregace bylo rozhodnuto, že to bude pondělí, resp. pátek. Za Řehoře XV. bylo toto ustanovení téměř striktně dodržováno, za dlouhodobého pontifikátu Barberiniů byla zasedání Kongregace již méně častá. Za Urbana VIII. (1623–1644) se během jeho 21 let trvajícího pontifikátu Kongregace sešla jen 316krát. Za jeho nástupců se situace v tomto směru opět zlepšila. Podobně tomu bylo i s osobní účastí na jednáních Kongregace. Řehoř XV., zakladatel Kongregace, první papež vyškolený jezuity, předsedal jejím zasedáním každý měsíc od listopadu 1622 až do své nemoci v červnu 1623. Urban VIII., jeho nástupce, tyto zvyklosti zprvu převzal. Od roku 1628 se ale objevoval v Kongregaci stále méně, od roku 1637 v průměru již jen čtyřikrát ročně. Za Inocence X. (1644–1655) z rodu Pamfili zasedala Kongregace celkem 103krát, z toho pouze 12krát před tvář „Sanctissimo“.¹⁹

15 Tamtéž s. 3. Srov. o něm též Pastor, L. v.: *Die Geschichte*, sv. XII, s. 578–581, sv. XIII/1–2, s. 101–104, 742 aj.

16 Srov. Tüchle, H.: *Die Protokolle*, s. 4. Srov. o něm též Jaitner, K.: *Hauptinstruktionen*, sv. I, s. 54, 190, 404.

17 Srov. Tüchle, H.: *Die Protokolle*, s. 4. Srov. též Balcárek, Pavel: *Italové – první piaristé v Kroměříži*. In: *Studie Muzea Kroměřížska 89'*. Kroměříž 1989, s. 29–36.

18 Srov. Tüchle, H.: *Die Protokolle*, s. 4.

19 Tamtéž, s. 5.

Kongregace se stávala stále více byrokratickým úřadem. Zasedání za předsednictví papeže se odehrávala v papežském paláci, v zimě ve Vatikánu, v létě ve Quirinálu, ostatní obyčejně v domě nejstaršího kardinála Kongregace (tak např. do roku 1629 v domě kardinála Brandiniho). Od listopadu 1633 mohla být konána již ve vlastním domě Kongregace, jenž byl pro tento úřad vybudován Urbanem VIII. v roce 1627. V tomto roce dal totiž Kongregaci svůj nedávno zakoupený palác včetně velkého finančního daru španělský prelát a člen Kongregace Chuan Battista Vives, nizozemský rezident v Římě, a to na Piazza di Spagna (poblíž španělských schodů); slouží pro tento úřad do dnešní doby.²⁰ Partikulární mimořádná zasedání Kongregace nacházela svoje místo nadále v palácích referentů nebo v palácích nejstarších členů kardinálského kolegia Kongregace. Na tato zasedání byli přizváni též odborníci k projednávání jednotlivých otázek, a to např. i z jiných kongregací, teologové z nejrůznějších církevních řádů, právníci apod. Málokdy se ale sešlo pohromadě všech 13 kardinálů (už za Řehoře XV. někteří chyběli). Někdy bylo přítomno jen šest kardinálů, a to když se Kongregace konala „coram Santissimo“. Za Urbana VIII. kolísal počet přítomných kardinálů mezi třemi až jedenácti. Na zasedáních, kdy byl přítomen papež, se sešlo za Inocence X. většinou osm až 13 kardinálů (v době, kdy nebyl přítomen čtyři až devět kardinálů).²¹

Chod kanceláře Kongregace byl v celém tomto období stejný, tak jak se konstituoval zhruba v roce 1625. Sekretář přečlel došlé dopisy, opatřil je registrem a předal dopisy k vyřízení příslušnému referendáři. Na zasedání Kongregace bylo rozhodnuto, které záležitosti budou předány zvláštní (partikulární) komisi, resp. které důležité záležitosti budou předloženy k vyřízení papeži. Jednací řád Kongregace, jenž všechny tyto záležitosti upravuje, byl schválen 21. 7. 1625. Na konci tohoto období ve čtyřicátých letech 17. století se objevuje mezi kardinály Kongregace též mensarius, jenž vyřizoval zejména záležitosti účetního charakteru. Předsedal též přijímací komisi pro přijímací zkoušky do koleje Kongregace.²²

Působnost Kongregace byla podle zakládající buly neomezená, pokud se jednalo o záležitosti rozšiřování katolické víry. Brzy ale vznikly pochybnosti o kompetencích Kongregace při projednávání jednotlivých konkrétních záležitostí, např. sporných záležitostí církevních řádů, resp. otázky, kdo má zkoumat kontroverzní spisy, Kongregace nebo sv. Officium? Obtížná byla též otázka, kdo může rozhodnout o neplatnosti určitých sakramentálních ritů v Orientě a dalších exotických zemích, kde se původní křesťanské komunity až příliš odchýlily od katolické věrouky. Z počátku rozhodovala Kongregace o všech věcech většinou sama, např. i o tak komplikovaných záležitostech, jež se týkaly budoucnosti ženatých protestantských kanovníků po jejich konverzi. Postupně ale byli přibíráni k projednávání jednotlivých případů poradci – konzultanti z jiných kongregací, po roce 1630 již i přísedící z úřadu sv. Officia. Kongregace se tím do jisté míry

20 Tamtéž, s. 5, 8. Srov. o něm též P a s t o r , L. v.: *Die Geschichte*, XIII/2, s. 740.

21 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 5.

22 Tamtéž, s. 6.

i vyhýbala zodpovědnosti.²³ Od konce roku 1623 přicházely často na pořad dne ožehavé otázky restitucí církevního majetku ve Falci, zabrané bývalému českému Zimnímu králi Fridrichu Falckému. Jejich vyřizování ovlivňovala nejenom diplomatická jednání spojená s nátlakem protestantských knížat v Říši a zejména Anglie, ale především momentální vojenská situace na bojištích v Říši, která v tuto dobu se vyvíjela velice příznivě pro věc Habsburků a katolické církve. Nejprve byla tato složitá a politicky významná problematika restitucí řešena zřízením zvláštní kongregace prelátů (7. 2. 1624). O čtyři týdny později založil Urban VIII. vlastní kongregaci, v níž byli i tři kardinálové z naší Kongregace, stejně jako další vlivní církevní hodnostáři kurie. Tak se v tomto období vydělila z Kongregace Congregatio Palatinatai, které byly předány jednotlivé případy restitucí církevního majetku ve Falci (centra kalvinistů) k vyřízení.²⁴

Řehoř XV. zabezpečil Kongregaci též finančně. Stanovil, že do její pokladny mají jít taxy ve výši 500 dukátů, které doposud šly ve prospěch lateránského kostela. K tomu se řadily i bohaté dary, jako např. dar Řehoře XV.; když se poprvé zúčastnil zasedání Kongregace, věnoval jí 10 tisíc dukátů. Velmi významné příspěvky ve prospěch Kongregace získal již zmiňovaný karmelitán P. Dominicus a Scala, jeden z nejlivnějších hodnostářů kurie. Finanční příspěvky přicházely zejména z Neapole, Janova, od španělského nuncia z Madridu a od arcibiskupa ze Salcburku. Římská kurie tvrdila, že na katolické reformaci (rekatolizaci) musí být zainteresován celý svět, tak např. koncem roku 1622 byly zaslány jménem papeže a Kongregace všem nunciům a biskupům tištěné oběžníky, které vyzývaly věřící k podpoře Kongregace penězi, nadacemi apod. Kardinálové se zavazovali bez zdráhání k placení předepsaných tax. Kardinál-nepot Ludovisi dokonce prohlásil, že je připraven zaplatit dvojnásobnou sumu. K velkým dobrodincům Kongregace náležel již zmíněný španělský prelát Vives a později též kardinál S. Onofrio, bratr papeže Urbana VIII. V roce 1638 mohla Kongregace vykázat příjmy přes 11 tisíc zlatých a majetek přes 261 tisíc dukátů. Peníze Kongregace mohly být ale použity podle nařízení papeže pouze k podpoře misijní činnosti a k vytištění důležitějších knih. V počátečním období byli z těchto prostředků podporováni i konvertité, později již nebyly obdobné prosby o podporu povolovány. V případech proseb, např. o vytištění kontroverzních spisů, vydávali mnohdy prostředky na tyto záležitosti jednotliví kardinálové z vlastní kapsy.²⁵

Kongregace plnila své úkoly, které měla ve své náplni, především výchovou a vysíláním misionářů. Proto si též od počátku hleděla pořídit přehled o všech existujících seminářích a kolejích, jež byly do této doby založeny. Snažila se též zakládat nové samostatné papežské koleje (collegio). Tak např. již 15. 4. 1622 byla v Římě zřízena zvláštní komise pro římské semináře. Vzhledem k tomu, že ale většina těchto kolejí byla řízena jezuiti, vznikaly v Římě mezi Kongregací a jezuitským řádem spory. Kongregace se u těchto kolejí neprosadila. V roce

23 Tamtéž, s. 6–7.

24 Tamtéž, s. 7. Srov. též Pastor, L. v.: *Die Geschichte*, XIII-1, s. 216–217.

25 Srov. Tüchle, H.: *Die Protokolle*, s. 7.

1626 musela např. konstatovat, že se v těchto kolejích nekonaly žádné vizitace. Vizitace kolejí měli provádět nunciové. Tak již v roce 1624 byly např. vizitovány koleje v Olomouci, v roce 1626 ve Vídni a v Praze. Zříditi seminář pro severské země se v tomto období nepodařilo. Také na koleje, založené nadacemi biskupů, měla Kongregace celkem nepatrný vliv. Přesný přehled o kolejích měla Kongregace až v roce 1626. Jejich protektorům bylo tehdy uloženo, aby si zřídili zvláštní kongregaci pro jejich správu, aby ročně vykazovali jejich majetek apod.²⁶

Podle dekretu ze 24. 7. 1624 měly všechny řády Kongregaci jmenovitě oznámit, jestli vysílaného misionáře přezkoušely, jestli dostal misionářský patent apod. Před tímto datem Kongregace požadovala od jednotlivých církevních řádů pouze roční zprávu o stavu a úspěšnosti misijní činnosti. Toto nařízení bylo ještě několikrát opakováno. Misionáři působili jménem Kongregace, které byli plně zodpovědní. Ta se starala o zabezpečení jejich výživy, stanovila regule pro jejich duchovní život apod. Pravomoci misionářů byly upraveny v roce 1637.²⁷

Kongregace měla též svoji vlastní tiskárnu. Snažila se dokonce vydávat i liturgické knihy ve staroslověštině, zejména od roku 1631, a to pro sblížení s ortodoxní pravoslavnou církví na Balkáně.²⁸ Velké naděje vkládala např. i do historických spisů o christianizaci a reformaci např. v Grisonsku (Graubünden), resp. v Sasku, aby byl potlačen vliv protestantských historiků. Vycházela vstříc i historickým pracím konvertitů, které tiskla a rozšiřovala. Seznamovala se též s díly protestantů, jež vycházely v severských zemích Evropy. Např. v roce 1622 byli misionáři Kongregací upozorňováni, aby nezapomínali při ničení kacířských knih vždy jeden exemplář poslat do Říma. Kongregace prováděla též cenzuru knih, které byly tištěny, a to prostřednictvím biskupů. V německém prostředí byl tento úkol připomínán jako jeden z nejpřednějších úkolů nuncia Caraffy.²⁹ Sv. Officium nakonec tuto povinnost zrušilo a převzalo ji v letech 1630–1631 na sebe. U cizojazyčných knih bylo nutno předkládat též jejich latinský překlad, aby rukopisy mohly být posouzeny i dalšími teology.³⁰

Kongregace se snažila na prvním místě získat duše věřících, a to duchovními prostředky. Zakazovala misionářům „negotia politica“, odmítala jako donucovací prostředek ubytování vojska v domech protestantů s úmyslem přimět je násilím k přestupu na katolickou víru apod. Tvrdila, že takové prostředky jsou již naprosto vzdáleny (rok 1645). Spisy, které trvaly na zásadě, že katolický kníže nesmí na svém území trpět žádné kacíře, musely být zasílány k prozkoumání do Říma (rok 1625). Povolovala též dlouhé lhůty pro rozhodnutí k přestupu na katolickou víru prostřednictvím katolických zemských vrchností.³¹ To ale příliš neodpovídalo praxi na Moravě, kde kardinál František Ditrichštejn, olomoucký

26 Tamtéž, s. 8–9.

27 Tamtéž, s. 9.

28 Tamtéž, s. 9–10.

29 Srov. B a l c á r e k , P.: *Z korespondence Carla Caraffy*, s. 35.

30 Srov. T ů c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 10.

31 Tamtéž, s. 10.

biskup a zemský gubernátor, proces rekatolizace svou velkou horlivostí značně urychloval.³² Kongregace vystupovala též proti zřizování inkvizičních tribunálů, proti využívání světské soudní pravomoci v otázkách rekatolizace apod. V pokynech nunciům nedoporučovala používat násilí a rozeštvávat lid mezi sebou (rok 1622). Kongregace se též příliš nezasazovala o radikální restituci, jež probíhala v českých zemích po Bílé hoře. Církevní statky neměly sloužit soukromým zájmům, jak se mnohdy stávalo, nýbrž veřejnému blahu katolické víry (rok 1630). V českých zemích horovala pro zřízení dalších čtyř biskupství. Jestliže císařská restituční komise chtěla v roce 1629 kooptovat osobu církevního původu, Kongregace přikazovala, že tato osoba nesmí být zneužívána k politickým cílům.³³ Hlavním úkolem podle Kongregace bylo nikoli znovuzískání církevních statků, ale znovunastolení katolického religionu! Ve stejném smyslu se vyslovuje v roce 1629 též ohledně restituce církevních statků v Říši: heretikové musí poznat, že církvi jde o ně a nikoliv o jejich majetky. Nunciům je adresováno doporučení, že mají používat následující prostředky k získávání konvertitů na katolickou víru: modlitbu, učení, pohovor, varování, misionářům doporučují ještě prosby, almužny, pohlazení, slzy a disciplínu (rok 1622).³⁴

Přes všechny tyto názory vše zůstávalo ale nadále uvězněno ještě v hranicích středověkého myšlení. Protestanti byli všeobecně a bez rozdílu označováni za kacíře, jejich bohoslužby byly nazývány „profana et sacrilega exercitia“ apod. Veřejné disputace s kacíři byly zakazovány. Povoleny byly se silnými omezeními až v roce 1645. Navrhovaná výměna kostelů mezi protestanty a katolíky většinou nepřicházela vůbec v úvahu, i když by přinesla katolíkům užitek (rok 1631). Přiznat vlastnické právo ke kostelům protestantům vzbuzovalo většinou děs.³⁵ Práce Hermana Tüchleho uvádí též řadu příkladů bojkotu hospodářských smluv apoštolskou stolicí v roce 1624, jež vycházely z požadavku, že není možno obchodovat s kacíři.³⁶ Politické akce ke zničení protestantismu přenechala Svatá stolice císaři a vlebila jej jako druhého Konstantina (rok 1624). Obchodní zájmy většinou ale přiváděly panovníky k tomu, že zemská privilegia o religionu respektovali. V Dánsku, Norsku a Švédsku zůstal však po celé toto období zákaz katolických bohoslužeb. Netolerance panovala tedy i na straně nekatolíků a katolíci byli v severských zemích Evropy neustále pronásledováni. Zvláště v Dánsku došlo k vyostření akcí proti katolíkům v době, kdy se dánský král Kristián IV. angažoval v první fázi třicetileté války proti Habsburkům (např. v roce 1622, kdy byla v Dánsku zničena modlitebna v Altoně). Proto Kongregace v pozdějších letech doporučovala např. v Norsku provadět misionářské akce společně s katolickými vyslanci (např. francouzským).³⁷

32 Srov. B a l c á r e k , P.: *Kardinál František z Ditrichštejna*, s. 63–68.

33 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s. 11.

34 Tamtéž, s. 11.

35 Tamtéž, s. 11–12.

36 Tamtéž, s. 12.

37 Tamtéž, s. 13.

Jiná byla situace v Říši. Zde bylo augšpurským mírem z roku 1555 uznáno právo vrchností na prosazování vlastního religionu (*cuius regio, eius religio*). Na protestantská území byl v Říši vstup misionářům zakázán, ale v jednotlivých říšských a zejména hanzovních městech byly povoleny v tomto období soukromé bohoslužby pro katolické obchodníky z Itálie, Španělska a Belgie. Měřilo se tedy dvojím metrem. Ve středním a severním Německu byly v protestantských městech (Halberstadt, Lübeck aj.) většinou ochraňovány zbytky katolicismu před úplným zánikem.³⁸

Naprosto odlišné poměry panovaly na dědičném habsburském území. Ferdinand II. zde prosadil své „ius reformandi“ proti stavům v dědičných zemích, tj. i v Čechách, na Moravě a ve Slezsku po porážce stavovského povstání. Znovu obnovil katolicismus jako jediný povolený religion v zemi a k prosazení těchto cílů získal horlivé spolupracovníky, zejména kardinála Františka Ditrichštejna a kardinála Arnošta Harracha.³⁹ Rekatolizaci však brzdil v českých zemích především nedostatek katolického kněžstva. Zvláště na Moravě byli pro rekatolizaci využíváni cizinci, zejména Poláci, Italové, Belgičané a i Němci.⁴⁰ Válčné úspěchy císaře a katolické Ligy v Říši (Valdštejna a Tillyho) otvíraly Kongregaci pro její misijní činnost další možnosti, zvláště když císař vydal pro provádění restituce církevních statků v Říši tzv. restituční edikt. Po jeho vydání vzrostla ihned řada zájemců, kteří se domáhali u Kongregace v Římě, aby byli vysláni jako misionáři na císařské území, na němž byla prováděna restituce. Zájem byl především o území Horní Falce, které bylo celé pod kontrolou bavorského vévody a kurfiřta Maxmiliána, resp. i o území Falce-Neuburgské (Dolní), která zůstala falckraběti, jenž přestoupil na katolickou víru. Pracovní možnosti pro misionáře Kongregace nabízela též nassavská panství na hranici s Francií.⁴¹ Až Vestfálský mír v roce 1648, končící třicetiletou válku, učinil této praxi na těchto územích přítrž.⁴²

38 Tamtéž, s. 13–14.

39 Srov. pozn. 10.

40 Srov. Tüchle, H.: *Die Protokolle*, s. 14–15. Srov. též Balcárek, P.: *Z korespondence Carla Caraffy*, s. 36–38 aj.; řadu významných dokladů o rekatolizaci českých zemí v tomto období rozhojní výběrová edice nunciaturních zpráv Carla Caraffy z let 1621–1628, kterou autor této studie připravuje k vydání během svých studijních pobytů v Českém historickém ústavu v Římě. Srov. o ní též: *Vatikánské prameny k rekatolizaci českých zemí a k pádu Albrechta z Valdštejna*. In: *Morava v době renesance a reformace*. Vyd. T. Knoz. Brno 2001, s. 96–108.

41 Srov. Tüchle, H.: *Die Protokolle*, s. 14. Srov. též Caraffa, Carlo: *Relatione del stato dell'impero e ecclesia in Germania*. In: *Archiv für österreichische Geschichte* XXIII, 1860, s. 105–449. Srov. též Ritter, Moritz: *Über den Ursprung des Restitutions-ediktes*. *Historische Zeitschrift* LXXVI, 1896, s. 62–102. Srov. též Pastor, L. v.: *Die Geschichte XIII/2*, s. 351–365.

42 O Vestfálském míru, který byl „de facto“ debaklem politiky římské kurie, srov. Pastor, L. v.: *Die Geschichte* XIV (Inocenz X., Alexandr VII., Klemens IX. und X). Freiburg im Breisgau 1929, s. 75–115.

K misijní protireformační činnosti využívala Kongregace zejména nunciů. Jejich zprávy jsou také prvořadým pramenem – s výjimkou let 1628–1630 (a pro české země – jak již bylo zmíněno – též let 1622–1624) naprosto neznámé, i když jsou nanejvýš zajímavé.⁴³ K nejpřednějším a nejhrořivějším spolupracovníkům římské Kongregace náleželi biskupové, zejména mladí ambiciózní kardinálové z Prahy a Olomouce, dále rehabilitovaný vídeňský biskup a kardinál Melchior Khlesl a jeho nástupce augšpurský biskup Heinrich von Knöringen a Franz Wilhelm von Wartenberg, biskup v Osnabrücku. Osoby pro každodenní práci, schopné nasadit i vlastní život, nacházela však Kongregace u příslušníků církevních řádů, zejména mezi jezuitu a kapucíny. Počet kapucínů narostl v letech 1619–1643 ze 14 800 členů na 21 200 členů řádu. Zvláště je třeba vyzdvihnout činnost vysoce vzdělaného Miláňana – kapucína Valeriána Magniho, jenž vstoupil také do dějin Moravy.⁴⁴ Vedle těchto dvou řádů se při misijní činnosti v daleko menší míře uplatňovali dominikáni, augustináni, benediktini a pauláni.⁴⁵

Archiv Kongregace je uspořádán podle chodu a organizační struktury řádu. Fondy Kongregace čítají na 3 800 fasciкулů. Obsahují misijní zprávy, dotazy, prosby a žádosti o povolení k misijní činnosti, resp. privilegia, týkající se této činnosti.⁴⁶ Písemnosti jsou sice uspořádány podle zemí, ale např. pod označením „Lettere di Germania“ se najdou dokumenty i z Norska, Holandska, českých zemí, Uher, Švýcarska aj. Rozhodnutí Kongregace bylo vždy zapisováno sekretářem do zasedacího protokolu Kongregace. Tyto protokoly tvoří též hlavní část zpřístupněných nejdůležitějších písemností Kongregace. Akta jsou uspořádána přísně chronologicky, někdy obsahuje jeden svázaný svazek i více ročníků. Od roku 1648 je však již věnován každému roku samostatný svazek. Protokoly jsou psány různými písaři. Sekretář Kongregace Ingoli je přehlédl (zkolacionoval) a opatřil je krátkými registry. Nakonec jim připsal též číslo zasedání Kongregace (zasedání jsou číslována v rámci pontifikátů). Jsou psána latinsky, místy najdeme v jejich textu též italské výrazy.⁴⁷ Nepřeberná masa dokumentů nejenom se zprávami o postupu rekatolizace v našich zemích v období po Bílé hoře čeká doposud na svého vydavatele.⁴⁸

43 Pro toto období čekají nunciaturní zprávy Carlo Caraffy teprve na své vydání (srov. v pozn. 40). Nuciatury kardinála Giovanni Battisty Pallota, Caraffova nástupce na císařském dvoře ve Vídni, vydal K i e w n i n g , Heinrich: *Nuntiatu r b e r i c h t e a u s D e u t s c h l a n d . N u n t i a t u r d e s P a l l o t t o 1 6 2 8 – 1 6 3 0*, 2 sv. Berlin 1885, 1897.

44 Srov. o něm S o u s e d í k , Stanislav: *Valerian Magni*. Praha 1983, 188s.; resp. B a l c á r e k , Pavel: *František Magnis a Morava na sklonku třicetileté války*. In: Studie Muzea Kroměřížska 82'. Kroměříž 1983, s. 4–28, kde je uvedena též další literatura, zejména na polská k osobě Valeriána.

45 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Protokolle*, s.15, dále P a s t o r , L. von: *Die Geschichte XIII/1*, s. 104–118, s. 216–217 aj.

46 Srov. T ü c h l e , H.: *Die Geschichte*, s. 15–17.

47 Tamtéž, s. 16.

48 Řada přepisů z archivu Kongregace, vztahujících se k českým zemím, je uložena ve Státním ústředním archivu v Praze, v pozůstalosti H. Kollmanna, a čeká na své zpracovatele.

DIE HEILIGE KONGREGATION FÜR DIE GLAUBENSVERBREITUNG ZUR ZEIT DES DREIßIGJÄHRIGEN KRIEGES

Der Verfasser behandelt Gründung, Aufbau, Aufgabenbereich und Tätigkeit der von Papst Gregor XV. am 6. 1. 1622 gegründeten Kanzlei der Heiligen Kongregation für die Glaubensverbreitung (*S. Congregatio de Propaganda fide*). Er führt aus, daß sie bereits ihre Vorgänger unter den Päpsten Sixtus V. und Clemens VIII. gegen Ende des 16. Jahrhunderts hatte. Ihre Gründung mit weitaus größeren Befugnissen unter dem energischen Papst Gregor XV. wurde durch die neue politische Situation nach dem Sieg der Habsburger in der Schlacht auf dem Weißen Berg, der Niederlage des Aufstandes der böhmischen Stände und den Erfolgen im Reich, besonders im Rheinland (Pfalz) zu Beginn des Dreißigjährigen Krieges ermöglicht. Die Hauptaufgabe der Kongregation bestand in der Rekatholisierung und Christianisierung der damals bekannten Welt; das Sagen hatten in der Kongregation vor allem die Jesuiten und die Kapuziner. Zu den wichtigsten Obliegenheiten der Kongregation gehörte die sittliche Wiedererneuerung der katholischen Kirche im Sinne der Konzilsbeschlüsse von Trient, so wie es im übrigen auch die Instruktionen der Römischen Kurie von 1621 den Nuntien an den europäischen Höfen auferlegten. Die Kongregation teilte die Welt in 13 Provinzen. Die Verwaltung wurde den jeweils zuständigen Nuntien bzw. Patriarchalvikaren übertragen, über welche die 13 Kardinäle der Kongregation die Aufsicht hatten. Diesen Kardinälen hatten die Nuntien und die Generäle der Kirchenorden, die sich missionarisch betätigten, detaillierte Berichte nach Rom zuzuleiten. Der Verfasser befasst sich mit der Tatsache, dass zur Zeit, da die Kardinalskongregation erweitert wurde, an ihren Verhandlungen in den Jahren 1637–1644 ziemlich regelmäßig auch der Prager Erzbischof und Kardinal Ernst (Arnost) Harrach und von bedeutenderen Kardinälen etwa Kardinal de Richelieu (in den Jahren 1635–1636) teilnahmen. Er nennt auch die bedeutendsten Persönlichkeiten der Kongregation, zu denen damals der Kardinal-Nepot Ludovico Ludovisi und nach ihm Kardinal-Nepot Antonio Barberini gehörten. Die verwaltungstechnische Seite der Kongregation oblag dem Sekretär Francesco Ingoli (in den Jahren 1622–1649). Erwähnung findet auch die hauseigene Druckerei, die Zensur von Druckwerken, die Kongregation verbot aber die Anwendung von Gewalt zur Erzwingung von Konversionen zum katholischen Glauben, was allerdings in der Praxis oft verletzt wurde.

Durchgesehen von PhDr. Roman Koptiva

